
ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԸՍՏ ՋԱՐԳԱՑԱԾ ՍՈՑԻԱԼԻԶՄԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ

ԱՐՄԱՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Հոգվածում փորձ է արված վերլուծության ենթարկելու ՀԽՍՀ քաղաքական համակարգը՝ համաձայն 1978թ. ապրիլին ընդունված այսպես կոչված զարգացած սոցիալիզմի սահմանադրության: Այնտեղ այն տեսակետներն են հիմնավորվում, որ թեև այդ սահմանադրությամբ ՀԽՍՀ-ն ուներ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգ, բայց գործնականում այդ քաղաքական համակարգը կրում էր ամբողջատիրական բնույթ: Իշխանության մարմինները թեպետ ընտրովի էին, բայց պետական կառավարումն ամբողջությամբ իրականացնում էր Կոմունիստական կուսակցությունը: Սակայն այդ ամենը չէր նշանակում, որ այս համակարգում ամենևին չկային ժողովրդավարական տարրեր:

Բանալի բառեր – քաղաքական համակարգ, Սահմանադրություն, ՀԽՍՀ, ԽՍՀՄ, ամբողջատիրություն, ժողովրդավարություն, խորհուրդներ, Կոմունիստական կուսակցություն, իրավահավասարություն, կառավարում, հասարակություն, քաղաքական այլախոհություն:

Խորհրդային Հայաստանը, կազմելով ԽՍՀՄ պետության փոքրիկ բաղկացուցիչ մասը, ինչպես նշել ենք այլ աղիթներով, պետք է կրկնօրինակեր պետական կառավարման համակարգի այն տեսակը, որը մատնանշվում էր այդ պետության հիմնական օրենքներով: Հայտնի ճշմարտություն է, որ 1960-80-ական թվականներն ընդունված էր համարել զարգացած սոցիալիզմի շրջան, ավելին՝ ԽՄԿԿ Կենտկոմի բնորոշումներում, որը բնականաբար ընդունելի էր բոլոր օղակների համար, այս ժամանակահատվածը համարվում էր զարգացած սոցիալիզմից աստիճանաբար կոմունիզմին անցնելու ժամանակաշրջան, որը գործնական կյանքում շատերին այն համոզումն էր ներշնչում, որ սոսկ տեսություն է, իսկ ոմանք էլ թերևս հավատում էին դրան: Կարծում ենք, որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, ինչպես ընդունված է ասել, սոցիալիզմի՝ համաշխարհային համակարգի վերածվելը նույնպես իր նշանակությունն ունեցավ փուլային այս ձևակերպման համար, քանի որ կոմունիզմի հաղթանակը, բացի ներքին նյութական առատությունից, ենթադրում էր ամբողջ աշխարհի սոցիալիստականացում: Բայց ԽՄԿԿ համագումարների որո-

շումների ուշադիր ընթերցումն ու ուսումնասիրությունն այն համոզմունքին են բերում, որ տնտեսական առումով երկրի վիճակն այնքան էլ հուսալի չէր, իսկ երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո կարմիր բանակի սվիններով խորհրդային սոցիալիզմի արտահանումը արդեն 1950-ական թվականներին այն համոզմունքն էր ներշնչում, որ պարտադրված բռնապետական վարչակարգերը սոցիալիստական երկրների ժողովուրդների կողմից այնքան էլ հանդուրժելի չէին: Ստացվում է, որ իրական վիճակը մի բան էր ասում, բայց տեսականորեն բոլորովին ուրիշն էր փորձում հիմնավորվել: Հիշյալ ժամանակահատվածը, որն այսօր էլ շատերի հիշողության մեջ արմատացել է հիրավի «կոմունիզմի» ժամանակաշրջան, իրականում չի համընկել ո՛չ այդ կոմունիզմի համար տեսություններով նախատեսված չափանիշներին և ո՛չ էլ ժողովրդավարական համակարգին, որի առավել կատարելագործումը պետք է հանգեցներ կոմունիզմին, որի օրոք պետք է վերանար պետական ապարատը: Բայց իրականում մենք ականատեսն ենք նույն ամբողջատիրական վարչակարգի, այլախոհության հիմնովին բացառման, պարենային հարցի ավելի ու ավելի սրման: Փոխվում են կարգախոսները, որոնցով բռնատիրական վարչակարգի վարագուրելն ամենևին էլ չէր հաջողվում: Այնպես որ ԽՍՀՄ 1977թ. Սահմանադրությունը և դրա դրույթների հիման վրա ու 1978թ. ապրիլի 14-ին Հայկական ԽՍՀ իններորդ գումարման Գերագույն խորհրդի արտահերթ յոթերորդ նստաշրջանում ընդունված Սահմանադրությունն ամենևին չեն մատնանշում ժողովրդավարական փոփոխություններ՝ նախորդների համեմատությամբ գործնականում, այն դեպքում, երբ նախկին գործելաոճով շարունակում էր կառավարել Կոմունիստական կուսակցությունը: Ուրեմն, վերլուծելով այս Սահմանադրության հիմնական դրույթները, մենք դարձյալ պետք է փորձենք այնտեղ գտնել ձևակերպումների անհամատեղելիություններ իրական քաղաքական կյանքի հետ և ժողովրդավարության այն տարրերը, որոնք, Սահմանադրության մեջ արտացոլված լինելով, իրոք գործնականում էլ կային: Սահմանադրության առաջին բաժնի առաջին գլխում, որը վերաբերում է «Հայկական ՍՍՀ համակարգի և քաղաքականության հիմունքներին», «Քաղաքական սխտեմի» տակ կարդում ենք հետևյալը. «Հոդված 1. Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետությունը սոցիալիստական պետություն է, որն արտահայտում է հանրապետության բանվորների, գյուղացիների և մտավորականության, բոլոր ազգությունների աշխատավորների կամքն ու շահերը»¹:

¹ Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետության Սահմանադրություն

Եթե անաչառ լինենք, պետք է պնդենք, որ այս հողվածում կա ճշմարտություն. իրոք թե՛ ԽՍՀՄ-ը և թե՛ ՀԽՍՀ-ն ինչ-որ տեղ արտահայտում էին բանվորների, գյուղացիների և մտավորականության շահերը, և միշտ էլ եղել է միտում այս երեք խավերին նյութապես ավելի ապահով դարձնելու: Բայց ահա ձևական բնույթ է կրում Հողված երկրորդը, որտեղ կարդում ենք հետևյալը. «Հայկական ՍՍՀՄ-ում ամբողջ իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին:

Ժողովուրդը պետական իշխանությունն իրականացնում է ժողովրդական դեպուտատների սովետների միջոցով, որոնք Հայկական ՍՍՀ քաղաքական հիմքն են: Մյուս պետական մարմինները ենթակա են ժողովրդական դեպուտատների սովետների վերահսկողությանը և հաշվետու են նրանց»²:

Հարկավ, անժխտելի է, որ ժողովրդի ներկայացուցիչները ձևական, բայց ոչ կեղծ ընտրության արդյունքում ընտրվում էին դեպուտատների խորհուրդներում: Բայց անժխտելի է նաև այն, որ դեպուտատների խորհուրդը չէր բուն պետական իշխանության իրականացնողը, այլ Կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեն, որն ինչ որոշում էր, խորհուրդներում պարտադիր հաստատվում էր: Այսինքն՝ իրականում պետության կառավարումը գտնվում էր կուսակցության ձեռքում, որի առաջին դեմքը գլխավոր քարտուղարն էր: Իհարկե, սա պարզ երևում է նաև 6-րդ հոդվածի, որից տեղեկանում ենք, որ սովետական հասարակության ղեկավար և ուղղություն տվող ուժը, նրա քաղաքական համակարգի, պետական և հասարակական կազմակերպությունների միջուկը Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցությունն է, որը «գոյություն ունի ժողովրդի համար և ծառայում է ժողովրդին»³: Սա ինչ-որ տեղ հակասական վիճակ է ստեղծում 2-րդ հոդվածի այն ձևակերպման հետ, որ պետական իշխանությունն իրականացնում են դեպուտատների խորհուրդները: Իհարկե, այստեղ փորձ է արված շեշտելու, որ կոմկուլը քաղաքականության իրականացման և հասարակության զարգացման ուղղություն տվող ուժն է, բայց ակնհայտ է, որ ով ուղղություն է մատնանշում, այն էլ միակուսակցական համակարգի պայմաններում, նա էլ ղեկավարում է: Այս ամենից ելնելով էլ՝ կոմկուլի որոշումների սոսկ իրականացնողների դերում էին արհեստակցական կազմակերպությունները, որոնք չի կարելի պնդել, որ չէին լուծում սոցիալական ինչ-ինչ խնդիրներ, բայց կոմկուլի վարած ներքին և

(Հիմնական օրենք), Երևան, Հայաստանի Կոմկուլի Կենտկոմի հրատարակություն, 1978, էջ 5:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում, էջ 6:

արտաքին քաղաքականության ուղղություններին հակադրվելը նրանց, ինչպես նաև երիտասարդական կազմակերպությունների համար, չէր կարող բնորոշ լինել:

Խիստ վիճարկելի է 9-րդ հոդվածի բովանդակած դրույթների գործնականում իրական դառնալու խնդիրը: Այնտեղ կարդում ենք. «Սովետական կառավարության քաղաքական սիստեմի զարգացման հիմնական ուղղությունը սոցիալիստական դեմոկրատիայի հետագա ծավալումն է՝ քաղաքացիների ավելի ու ավելի լայն մասնակցությունը պետության և հասարակության գործերի կառավարմանը, պետական ապարատի կատարելագործումը, հասարակական կազմակերպությունների ակտիվության բարձրացումը, ժողովրդական վերահսկողության ուժեղացումը, պետական ու հասարակական կյանքի իրավական հիմքի ամրապնդումը, հրապարակայնության ընդլայնումը, հասարակական կարծիքը մշտապես հաշվի առնելը»⁴:

Խորհրդային պետության, որը գրեթե նույնն է, որ Խորհրդային Հայաստանի ողջ կարճատև պատմության փորձն այն համոզմունքին է բերում, որ հասարակության ավելի ու ավելի լայն մասնակցություն պետության և հասարակության գործերի կառավարմանն այդպես էլ չի եղել, իսկ ժողովրդի ներկայացուցիչների մասնակցությունն այս կամ այն պետական կառույցում կամ իրավական, ինչպես նաև դատական համակարգում, կրել է ձևական բնույթ: Ամեն ինչ որոշել և իրականացրել է կոմկուսը՝ պահելով ժողովրդավարության ինչ-ինչ պատրանքներ, որոնք ամենևին չեն նշանակում, որ իրականում այնտեղ գոյություն է ունեցել ժողովրդավարություն, և այս երկիրը հեռու պետք է համարել ամբողջատիրական էության պետությունների չափորոշիչներից: Քաղաքական համակարգի բռնապետական էությունը նշանակում էր, որ իշխող միակ կուսակցությունը թելադրողն էր բնականաբար նաև տնտեսական քաղաքականության, որում բացառվում էին ազատական տարրերը: Ճշմարիտ է, որ սահմանադրությամբ ՀԽՍՀ տնտեսական հիմքում ընկած էին արտադրության միջոցների պետական և կոոպերատիվ-կոլտնտեսային սեփականությունները, բայց տնտեսական կյանքի կազմակերպման ձևերը որոշում էր նույն կոմունիստական կուսակցությունը: Ազատ շուկայական հարաբերությունների բացառումը խոչընդոտում էր մրցակցությունը, որը տնտեսությունը տանում էր դեպի լճացում: Սա խորհրդային տնտեսական համակարգի ամենախոցելի

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 7:

կողմն էր, որը քիչ դեր չունեցավ նրա քաղաքական համակարգի կործանման համար:

Իսկ կայի՞ն արդյոք Սահմանադրության մեջ այնպիսի ձևակերպումներ, որոնք վերաբերում են մարդու իրավունքներին, և որոնք հիրավի ժողովրդավարական տարրեր էին ամբողջատիրական քաղաքական համակարգի առկայության պայմաններում: Բնականաբար կային, բայց դրանք չէին վերաբերում այն ամենին, որոնք ինչ-որ չափով առնչվում էին քաղաքականությանը կամ պետական կառավարման համակարգին:

Որպես ժողովրդավարության կարևորագույն տարր պետք է առանձնացնել ՀԽՍՀ բոլոր քաղաքացիների իրավահավասարությունը: Հատկապես կարևոր է մատնանշել, որ Սահմանադրության 33-րդ հոդվածով կինը և տղամարդն ունեին հավասար իրավունքներ⁵: Բայց ցանկանում ենք նաև ուշադրություն սևեռել այն հանգամանքին, որ 6-րդ գլուխում քաղաքացիների հիմնական իրավունքների և պարտականությունների մասին խոսելուց հետո 37-րդ հոդվածի հետևյալ պարբերությունը բավական խոսուն է. «Քաղաքացիների կողմից իրավունքների և ազատությունների օգտագործումը չպետք է վնաս հասցնի հասարակության և պետության շահերին, մյուս քաղաքացիների իրավունքներին»⁶:

Այստեղից հետևությունը մեկն է. քաղաքացիների իրավունքները գործում են այն ոլորտներում, որոնք ապաքաղաքական են, մնացյալ առումներով գործունեությունը բացառվում է: Այսինքն՝ ազատ քաղաքական գործունեության մասին խոսք անգամ չպետք է լինի: Դրա փոխարեն լիարժեքորեն տրվում էին աշխատանքի, կրթության, հանգստի, առողջության պահպանության և այլ իրավունքներ: Եվ որ կարևոր է, կրթությունն ու բուժումն անվճար էին: Անհրաժեշտ ենք համարում նաև կարևորել ընտանիքի ձևավորման իրավունքի խորհրդային սահմանադրական ըմբռնումը: Համաձայն դրա՝ ընտանիքը գտնվում էր պետության պաշտպանության ներքո: Ամուսնությունը հիմնվում էր կնոջ և տղամարդու կամավոր համաձայնության վրա, իսկ ամուսինները լիովին իրավահավասար էին ընտանեկան հարաբերություններում:

Սահմանադրության մյուս բաժինների քննությունն այս հոդվածի շրջանակներից դուրս թողնելով՝ այսպիսով, կարող ենք հանգել հետևյալ եզրակացություններին՝ կապված ԽՍՀՄ սահմանադրության հիման վրա ՀԽՍՀ

⁵ Նույն տեղում, էջ 16:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 19:

1978թ. ընդունված Սահմանադրությամբ ՀԽՍՀ քաղաքական համակարգի բնորոշման հետ.

առաջին. այս սահմանադրությամբ ՀԽՍՀ-ում շարունակում էր մնալ ամբողջատիրական քաղաքական վարչակարգ ունեցող պետական կազմակերպություն:

Երկրորդ. ժողովրդի մասնակցությունը պետության և հասարակության կառավարմանը կրում էր ձևական բնույթ: Կառավարման բոլոր օղակներում իշխում էր այն գիծը, որը մատնանշվում էր կոմկուսի կողմից:

Երրորդ. այդ գծից ցանկացած շեղում կարող էր դիտարկվել որպես քաղաքական այլախոհություն, քանի որ այլ քաղաքական կազմակերպությունների գործունեությունը կամ որ նույնն է՝ քաղաքական այլախոհությունն այս երկրում արգելված էր:

Չորրորդ. այս ամենի հետ մեկտեղ մեծ տեղ էր հատկացված ժողովրդի իրավունքների այն տարատեսակներին, որոնք առնչվում էին աշխատանքի, հանգստի, առողջության, ընտանիքի և այլ իրավունքներին: Անշուշտ, սրանց կարևորությունը դժվար է մերժել, քանի որ քաղաքական, փիլիսոփայական և իրավական միտքը դեռևս ընդհանրացնող եզրակացության չի հասել, թե ժողովուրդներին ինչն է ավելի շատ հետաքրքրում՝ քաղաքականությամբ զբաղվելը, թե՞ աշխատանքն ու բարեկեցիկ կյանքով ապրելը՝ լինելով քաղաքականությունից հեռու: Թեև չի կարելի պնդել, որ ՀԽՍՀ-ում այդ բարեկեցությունը լիարժեքորեն կար, բայց չի կարելի նաև անտեսել, որ այդ առումով ջանքերը միշտ էլ ակտիվ էին:

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА СОВЕТСКОЙ АРМЕНИИ СОГЛАСНО КОНСТИТУЦИИ РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА

АРМАН САРГСЯН

В статье предпринята попытка проанализировать политическую систему АССР согласно принятой в апреле 1978 г. конституции так называемого развитого социализма. Аргументируется точка зрения, в соответствии с которой хотя по этой конституции в АССР существовала демократическая политическая система, в действительности она носила тоталитарный характер. Несмотря на то, что органы власти избирались, государственное управление осуществлялось только коммунистической партией. Однако это не означает полного отсутствия в данной системе демократических элементов.

Ключевые слова – политическая система, Конституция, АССР, СССР, тоталитаризм, демократия, советы, коммунистическая партия, равноправие, управление, общество, политическое инакомыслие.

THE POLITICAL SYSTEM OF SOVIET ARMENIA ACCORDING TO THE DEVELOPED SOCIALISM CONSTITUTION

ARMAN SARGSYAN

This article is an attempt to analyze the political system of the ASSR according to the constitution allegedly called developed socialism, which was adopted in April, 1978. Arman Sargsyan substantiates the points of view that although the constitution of the ASSR proclaimed the implementation of democratic political system, in reality the system was of a totalitarian. Though the governing body was elective nevertheless the entire public administration was carried out by the Communist party. However, this did not mean that certain democratic elements were excluded.

Key words – political system, Constitution, ASSR, USSR, totalitarianism, democracy, soviets, communist party, equality, government, society, political non-conformity.